
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.059>

УДК: 33: 316.3]: 001.82

JEL: A100, B410, B490

Ольга Шульга

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ТА ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ЇХ АНАЛІЗУ

Визначено сутність соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин як явища, як економічної категорії та інституційної форми функціонування суспільств. Запропоновано наукові підходи, методи та методологічні принципи, які доцільно використовувати при аналізі соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин. Виділено три групи проблем, які пов'язані із дослідженням суперечностей, їх аналізом: їх виявлення та пізнання; регулювання і прогнозування їх розвитку та їх розв'язання. Показано, що при аналізі соціально-економічних суперечностей в різних економічних системах доцільно виділяти основний економічний закон (в якому реалізується стратегічна мета системи і суспільства), основну суперечність (яка пронизує всю систему) та основне виробниче відношення. Визначено особливості процесу пізнання суперечностей.

Ключові слова: соціально-економічні суперечності, відносини власності, методологія, аграрні відносини, методологічні принципи, наукові підходи.

Суспільний розвиток – апіорі суперечливий процес. Суперечності закладені у самій сутності явищ і системних утворень, і саме вони рухають ними зсередини через розкриття відносин єдності і боротьби, внутрішньо закладених у них, протилежностей. З цього випливає, що суперечність є внутрішньою рушійною силою всіх явищ і процесів у природі, суспільстві і т. д.

На сьогодні прогресивний розвиток аграрного сектора України гальмується нерозв'язаними суперечностями у системі аграрних відносин. Наведемо деякі з них. Наприклад, суперечність між централізацією і господарською самостійністю, яка виражається в суперечливій взаємодії адміністративних і економічних методів управління в умовах ринку; суперечності між формами

Шульга Ольга Антонівна (shulga_olga_a@ukr.net), канд. екон. наук, доц.; докторант кафедри політичної економії ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана". Сфера наукових інтересів: суперечності розвитку аграрних відносин, методологія дослідження трансформації аграрних відносин, аграрна політика.

власності і формами господарювання; суперечності у розвитку соціальної сфери (фінансування за залишковим принципом); наявність цінових ножиць між промисловою і сільськогосподарською продукцією, яка загострилась із проведенням лібералізації цін; суперечність приватного землеволодіння і землекористування – між селянами (номінальними власниками землі) і корпоративними структурами (реальними володільцями землі) тощо.

У результаті несвоєчасного виявлення зазначених суперечностей та неповного їхнього розв'язання в аграрному секторі намітився ряд негативних тенденцій економічного, соціального й екологічного характеру. Серед них, зокрема: формування бімодельної структури сільського господарства при домінуванні дрібнотоварного укладу (селянського); формування двох діаметрально протилежних моделей землекористування – латифундистської та парцелярної; інтенсифікація рецесійних процесів у сільському господарстві (зросла кількість необроблюваних приватизованих земельних паїв); виснаження агрохолдингами значних земельних площ комерційно привабливими культурами (соняшник, ріпак тощо); структурні перекоси у землекористуванні, у структурі посівів і виробництві сільськогосподарської продукції; товарна криза аграрної економіки (у структурі товарної продукції збільшилась питома вага зерна і соняшнику та скоротилось виробництво кормів і тваринницької продукції), структурна криза (занепад галузей кормовиробництва і тваринництва), інвестиційна криза (диспаритет цін, недосконалість фінансово-кредитної системи, політична і економічна нестабільність); зростання рівня реального і прихованого безробіття на селі; посилення міграційних процесів; депопуляція; демографічна і поселенська криза; зниження людського капіталу на селі; погіршення рівня життя і добробуту селян; продовольча бідність на селі; порушення сівозмін; деградація сільськогосподарських земель тощо.

Відповідно до цього, саме через неврахування глибинних коренів сьогоденних проблем в аграрному секторі економіки, український уряд так і не зміг поки що побудувати успішну аграрну політику, стратегію і тактику щодо реалізації об'єктивних закономірностей розвитку аграрних відносин. Це обумовлює необхідність дослідження суперечностей розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки та з'ясування основних форм їхнього прояву на сучасному етапі, що дозволить розробити теоретичну концепцію і модель економічної політики держави щодо їх розв'язання.

Останніми роками вчені-економісти дедалі частіше займаються дослідженнями суперечностей суспільного розвитку загалом та системи виробничих відносин зокрема. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів соціальних і економічних суперечностей присвячені праці таких зарубіжних учених, як А. Ашкенезі, М. Бункіна, Т. Вайс, В. Мотильов, Д. Мюррей, К. Нікель, Н. Папуг, М. Робінсон, Д. Клейн та ін. Серед сучасних вітчизняних учених значний внесок у дослідження та розв'язання суперечно-

стей суспільних систем мають праці В. Гейця, А. Гриценка, Ю. Зайцева, В. Савчука, О. Москаленко і ін. Водночас, попри досягнення економічної науки у цій царині, комплексне теоретичне осмислення та категоріальна інтерпретація суперечностей розвитку сучасних аграрних відносин відчутно відстають від запитів реальної практики. Зокрема, не розробленою залишається методологія аналізу соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин сучасної економіки. У зв'язку з цим одержані результати теоретичних досліджень не завжди є науково обґрунтованими. Тому сьогодні перед економічною наукою стоїть завдання поглиблення основних наукових підходів, методів і принципів аналізу соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин, які б дозволили отримати науково обґрунтовані результати досліджень. Вирішення цього завдання сприятиме не лише розвитку економічної науки, а й удосконаленню господарської практики.

Тому мета статті – з'ясувати сутність та специфіку соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин, визначити методологічні основи їхнього аналізу у різних типах економічних систем. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять праці зарубіжних і вітчизняних учених. У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, а саме: системний та структурно-функціональний підходи, компаративний аналіз – з метою з'ясування сутності та особливостей соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин, визначення наукових підходів та методів їхнього аналізу; абстрактно-аналітичний та логічний методи – для формулювання методологічних принципів їхнього аналізу тощо.

В основі кожної економічної системи лежить певна система відносин власності, яка відповідає певному рівню розвитку продуктивних сил. Коли ця система відносин власності перестає забезпечувати прогрес економічного розвитку, виникає необхідність її заміни на нову. Саме об'єктивна потреба розвитку продуктивних сил зумовлює необхідність виникнення нової, вищої форми власності. Для кожної системи відносин власності характерна своя система суперечностей, яка забезпечує її розвиток. Розв'язання цих суперечностей веде до появи нових адекватних форм подальшого розвитку системи відносин власності. Це пов'язано з тим, що кожному рівню розвитку продуктивних сил повинна відповідати притаманна йому форма власності на засоби виробництва, в т. ч. на землю.

Якщо розглядати економічні і соціальні суперечності в системі аграрних відносин, то не важко помітити, що обидві групи суперечностей викликані суперечностями відносин власності на землю (так званими соціально-економічними суперечностями). Це обумовлено тим, що основним засобом виробництва у сільському господарстві є земля, яка виступає активним учасником процесу відтворення. Відповідно до цього аграрні

відносини являють собою, перш за все, "особливий вид соціально-економічних відносин, які виникають з приводу володіння і використання землі та інших об'єктів власності, а також виробництва, розподілу і реалізації сільськогосподарської продукції і послуг" (Лопатинський, 2007. С. 15). Тобто власність на землю виступає фундаментом усієї сукупності економічних відносин в аграрному секторі економіки, адже вона реалізується її суб'єктами не лише у відносинах безпосереднього виробництва, а й у відносинах розподілу, обміну і споживання.

Крім того, така роль відносин власності зумовлена ще й тим, що у них, по-перше, фіксується історичний тип суспільної залежності індивідів, з якої випливає особливість зв'язків, що лежать в основі всіх економічних відносин; по-друге, у власності фіксується рівень суспільного розвитку індивідів і коло відносин, в які вони вступають; по-третє, у відносинах власності відображається визначальний вплив соціальних норм на статус та поведінку індивідів, історичні особливості суспільного розвитку людей, форми їхньої залежності та відокремленості від суспільства (Степаненко, 2008. С. 28).

Тобто будь-яка суперечність аграрних відносин є формою виразу суперечностей відносин власності на землю. Звідси випливає, що суперечність відносин власності на землю є основною в системі аграрних відносин. Виходячи із того, що учасниками відносин власності на землю виступають три суб'єкти: земельний власник, підприємець-орендар і найманий сільськогосподарський робітник, то рушійними силами розвитку будь-якої економічної системи є суперечності між формою земельної власності і формою землеволодіння (між землевласником і землеволодільцем), між формою землеволодіння та формою безпосередньої праці на землі (тобто між володільцем землі і безпосереднім працівником на ній), між власником землі і безпосереднім працівником на ній. Основною є перша суперечність, оскільки власність і володіння між собою не збігаються.

Своєчасне розв'язання цих суперечностей прискорює розвиток аграрних відносин, а несвоєчасне або неповне – гальмує його, створюючи при цьому нові проблеми та залишаючи невирішеними наявні. Тому важливо забезпечити формування механізму своєчасного і повного розв'язання виникаючих суперечностей у системі аграрних відносин. До того ж зміна форм власності є способом розв'язання суперечності між суспільством та індивідами.

На нашу думку, щодо аналізу системи суперечностей у системі аграрних відносин доцільно застосовувати поняття "соціально-економічних суперечностей", які пов'язані з соціально-економічними відносинами, основу яких становлять відносини власності на засоби виробництва, продукти праці, робочу силу, а також до цих відносин належить характер праці та відносини розподілу. Виходячи з того, що, з одного боку, соціально-економічні відносини – це відносини власності та обумовлені ними відно-

сини виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних та нематеріальних благ, відтворення робочої сили і т. д., а з іншого боку, це відносини між індивідами, соціальними групами, класами, можна зробити висновок, що соціально-економічним суперечностям приманні риси і особливості як соціальних, так і економічних суперечностей. Зокрема, можна виділити такі особливості соціально-економічних суперечностей: вони мають суспільний характер, оскільки персоніфікуються у суперечностях між класами, соціальними групами; структура цих суперечностей розкривається через об'єктно-суб'єктні зв'язки і відношення; вони мають речовий носій; це опосередковані суперечності, оскільки будь-яке благо, річ виступає посередником у взаємодії людей між собою; соціально-економічні суперечності є одночасно і персоніфікованими (втіленими в діях людей) і уречевленими (втіленими у матеріальних і духовних результатах людської праці); ці суперечності пов'язані з безпосередніми інтересами суб'єктів відповідних суспільних відносин; сутність, глибина і форми прояву цих суперечностей визначаються природою суспільного ладу тощо.

Соціально-економічні суперечності мають дві взаємопротилежні сторони – привласнення і відчуження. Привласнення слід розглядати як конкретний суспільний спосіб оволодіння матеріальним благом. Привласнення матеріального блага однією особою одночасно означає відчуження його від інших осіб. Відчуження – це позбавлення суб'єкта права на володіння, користування і розпорядження певними об'єктами власності. Привласнення і відчуження, як діалектичні сторони, є внутрішнім джерелом саморозвитку відносин власності. Таким чином, при аналізі соціально-економічних суперечностей важливо те, ким і як привласнюється об'єкт, оскільки таке привласнення впливає на економічні інтереси інших членів суспільства.

Соціально-економічні суперечності можна розглядати як явище, як економічну категорію і як інституційну форму функціонування суспільств. Оскільки явище означає форму вияву, зовнішню форму існування сутності, то соціально-економічні суперечності як явище є виразом економічних інтересів суб'єктів виробничих відносин. Виходячи з того, що економічні категорії виражають внутрішньо необхідні, причинно-наслідкові, сталі зв'язки і відносини, то соціально-економічні суперечності як економічна категорія являють собою відношення єдності і боротьби між протилежними сторонами власності, яке характеризує сутність соціально-економічних відносин, тобто це відношення єдності і боротьби привласнення і відчуження як сторін власності. У зв'язку з тим, що форма – це внутрішня організація змісту, спосіб зв'язку між підсистемами та елементами підсистем, спосіб існування змісту (*Мочерний, 2001. С. 187*), то соціально-економічні суперечності як інституційна форма функціонування суспільств – це інституційно виражене відношення єдності і боротьби протилежностей соціально-економічних відносин, яке виступає внутрішнім джерелом розвитку суспільно-економічних

формацій. Адже індивіди діють не довільно, а відповідно до діючих норм і правил. Тому суттєві інституційні зміни завжди є результатом незалежних та колективних дій певних суб'єктів, які дбають про свої інтереси й цілі (Backhouse, 2010). Тобто соціально-економічні суперечності лежать в основі функціонування і розвитку кожної суспільно-економічної формації, вони виражають її сутність та вказують на внутрішнє джерело її розвитку, відображаючи історичний розвиток суспільства.

Таким чином, специфіка суперечностей у системі аграрних відносин полягає у тому, що це: суперечності між суб'єктами аграрних відносин, пов'язаних з їхніми безпосередніми інтересами; будь-яка суперечність у системі аграрних відносин є формою виразу суперечностей відносин власності на землю, оскільки останні реалізуються її суб'єктами не лише у відносинах безпосереднього виробництва, а й у відносинах розподілу, обміну і споживання; вони пов'язані із діяльністю людини (проявляються, розвиваються і розв'язуються у результаті економічної діяльності людей); вони мають соціально-класовий характер і неоднакову природу в різних суспільних умовах тощо. Крім того, оскільки аграрні відносини є тим осередком, де безпосередньо чи опосередковано формують і підтримують виробничі відносини в усіх їхніх проявах, то суперечності в системі аграрних відносин можуть як згладжувати, так і загострювати економічні і соціальні суперечності економічної системи. Відповідно до сказаного, якщо в аграрному секторі існують ефективні аграрні відносини, то це позитивно позначається як на розвитку пов'язаних з ним галузей економіки, так і на розвитку всієї економіки. Якщо ж в аграрному секторі функціонують неефективні, недосконалі аграрні відносини, то вони виступають обмежувачим чинником, гальмом для розвитку інших галузей національної економіки. Це проявляється не лише у занепаді цілих галузей, а й у зникненні деяких з них.

Потрібно зауважити, що приватна власність на землю є відображенням умов використання землі в процесі формування та розвитку товарно-грошових відносин. Однак розвиток приватної власності на землю являє собою об'єктивний процес, зумовлений певною системою суперечностей і необхідністю їх розв'язання. Найважливішими з них є: можливість відокремлення права власності, яке є джерелом непередприемницьких доходів, від фактичного використання землі, що призводить до неефективного використання землі; суперечність між інтересами суспільства щодо використання землі та інтересами власника землі; суперечність між розподілом землі, зумовленим відносинами власності на неї, і потребами її нового розподілу й перерозподілу, викликаних розвитком продуктивних сил; суперечність між ринковими і природно-виробничими критеріями ефективності використання землі як вираз суперечностей між різними методами господарювання (Філоненко, 1996. С. 70–72).

Наведені суперечності вимагають пошуку шляхів їхнього розв'язання. Виділяють три шляхи розв'язання суперечностей приватної власності на землю в аграрному секторі – це націоналізація землі та її ренти, створення колективних сільськогосподарських підприємств та встановлення контролю суспільства за використанням землі. Перші два шляхи знайшли свою реалізацію на початку минулого століття в постсоціалістичних країнах, економічні відносини в яких базувалися на суспільній власності на засоби виробництва, суспільних формах організації виробництва і праці. Щодо третього шляху, то у розвинених країнах світу розв'язання подібних суперечностей відбувається шляхом встановлення контролю суспільства за використанням землі та за дотриманням умов купівлі/продажу землі.

Тому основне питання, яке вимагає вирішення на сьогодні в Україні, – кому і на яких умовах ми продаватимемо землю. Для його вирішення варто передусім звернутися до зарубіжного досвіду державного регулювання ринку землі, врахування якого дозволить унеможливити появу багатьох негативних явищ, які можуть виникнути при знятті мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Спільними рисами державної регуляторної політики у сфері земельних відносин у європейських країнах є: встановлення кваліфікаційних вимог для землекористувачів, а також обмежень щодо землевласників (хто може бути покупцем земельної ділянки); обмеження верхньої і нижньої межі площ землеволодінь; недопущення їх подрібнення при спадкуванні та використання не за цільовим призначенням; рівнозначність оренди та власності на землю як форм землекористування; прив'язка обсягів державної підтримки товаровиробників до застосовуваних ними агротехнологій та екологічного ведення господарства.

Нині в Україні відсутні макроекономічні та інституційні передумови для запровадження вільного ринку земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, фактично відсутні платоспроможні покупці серед тих, в інтересах кого проводилася земельна реформа – селян і фермерів, недосконалим є інституційне забезпечення, низьким є рівень аграрної культури серед суб'єктів господарювання, не сформовано належної інформаційної бази про власників і стан земельних ділянок, спостерігається дефіцит ефективних банківських установ, бірж, аукціонів, не остання роль належить і вітчизняній бюрократії з її схильністю до корупції тощо. За таких умов зняття мораторію не призведе до формування конкурентного ринку земель сільськогосподарського призначення та ефективного землекористування. Навпаки, можна очікувати лише загострення вже існуючих проблем.

Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення має відбутися за умови формування нових та модернізації чинних інститутів, які дозволять підвищити ефективність діючих форм господарювання. Тобто для зняття мораторію мають бути створені відповідні інституційні та

макроекономічні передумови. Однак і зтягувати із вирішенням цього питання теж не можна, адже тіньовий ринок землі вже функціонує, і землі скуповуються, село і селяни убожішають, а аграрний сектор ніяк не перетворюється у високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки. До того ж в умовах ринкової економіки всі чинники виробництва мають функціонувати в єдиному ринковому середовищі, інакше це веде до розбалансування економіки.

Аби мінімізувати ризики, ринок земель сільськогосподарського призначення доречно запровадити у два етапи. Пропонуємо на першому етапі право купівлі земель цієї категорії надати державі. І лише на другому етапі, коли буде сформовано належну аграрну культуру в суб'єктів господарювання та з'явиться достатня маса ефективних землевласників і землекористувачів, можливим стане зняття мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. При цьому законодавчо потрібно передбачити, що покупцями земель зможуть бути лише національне агентство із земельних ресурсів та громадяни нашої країни. Щодо іноземців, то їм має бути надано лише право орендувати землю.

Відповідно до цього запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення (але такого, який передбачає жорсткий контроль держави за обігом земель цієї категорії та ефективну регуляторну державну політику) – це потенційна можливість не лише розв'язати суперечності приватної власності на землю, а й посприяти об'єктивному законодавчому розвитку аграрних відносин. Адже хоч чинник приватної власності є найпотужнішим мотиваційним важелем для власника-господаря до раціонального і ефективного господарювання, однак він не є вирішальним. Аби забезпечити ефективне господарювання, потрібно створити відповідні інституційні та макроекономічні умови. Залежно від того, які будуть встановлені умови при запровадженні ринку земель цієї категорії, це обумовить виникнення тих чи інших суперечностей.

Ринок земель сільськогосподарського призначення дозволяє перш за все розв'язати суперечність між приватною власністю і правовим аспектом її реалізації, чим розширює можливості використання землі на основі організації великих господарств, сприяє перерозподілу землі відповідно до потреб суспільного розвитку, створенню альтернативних механізмів розпорядження землею, дозволяє подолати відчуженість працівника від землі, послабити антагоністичний характер соціальних суперечностей в аграрному секторі економіки, сприяє формуванню ефективних власників та мотивації у них до ефективного господарювання; розв'язанню суперечності ножиць цін між промисловою і сільськогосподарською продукцією тощо.

Складність пізнання суперечностей обумовлена їхньою різноманітністю і тим фактом, що вони відображають глибинні процеси в самій сутності явищ, процесів та системних утворень. Особливості процесу пізнання

суперечностей можна визначити таким чином. Оскільки суперечність є певним матеріальним відношенням взаємопов'язаних і взаємовиключних одне одного сторін, то будь-яке явище спочатку постає як щось ціле, єдине. Так, у цьому цілому спочатку виявляють відмінні, протилежні сторони, тенденції або властивості, а потім проникають у їхню сутність, пізнають їхні особливості, зв'язки. На основі пізнання кожної із сторін суперечності і їхньої взаємодії з'ясовують характер взаємозв'язку між сторонами. Це, у свою чергу, дозволяє пізнати сутність суперечності. Однак з'ясування глибинної сутності власності передбачає визначення не лише протилежних сторін власності та характеру їхньої взаємодії, а й стадій, етапів розвитку тощо. Можливі й інші варіанти руху пізнання. Наприклад, коли сутність суперечності встановлюється не шляхом роздвоєння цілого, а через теоретичний синтез пізнаних раніше (в різний час) або навіть в певних умовах відносно самостійних суперечностей. При цьому потрібно пам'ятати, що процес пізнання сутності власності йде від сутності першого порядку до сутності другого порядку і т. д.

Таким чином, пізнання соціально-економічних суперечностей передбачає роздвоєння цілого на протилежні сторони шляхом застосування методу сходження від абстрактного до конкретного. Цей метод спочатку за допомогою методу аналізу дозволяє розчленувати ціле на складові, з'ясувати сутність кожного з них, а потім з допомогою методу синтезу і методу сходження від абстрактного до конкретного поєднати отримані знання. У процесі дослідження під час сходження від абстрактного до конкретного важливо з'ясувати проміжні форми абстрактного, інакше це може призвести до ототожнення сутності і явища, змісту і форми тощо. Оскільки конкретне є формою прояву абстрактного, неправильно з наукової точки зору виводити конкретне з абстрактного.

Можна виділити три групи проблем, які пов'язані із дослідженням суперечностей, їхнім аналізом: 1) їхнє виявлення та пізнання; 2) регулювання і прогнозування їхнього розвитку та 3) їхнє розв'язання.

1. Виявлення та пізнання суперечностей.

Надзвичайно важливим є своєчасне виявлення суперечностей та встановлення стадії їхнього розвитку. Оптимальним є виявлення суперечності на початкових стадіях, тобто на стадіях єдності або відмінності. Проте потрібно враховувати, що на цих стадіях явище перебуває в стадії становлення, а тому його протилежні сторони ще не розділені, а характер взаємовідносин між ними чітко не виражений. При виявленні суперечності на пізніших стадіях (істотної відмінності або протилежності) процес розв'язання суперечностей ускладнюється, оскільки на перший план виходять не внутрішні, а зовнішні для цього явища суперечності, які відображають внутрішнє джерело розвитку на рівні економічних форм і явищ, а не в їхній сутності.

Не менш важливим завданням є повнота виявлення суперечності, встановлення наслідків її розгортання і загострення. Це пов'язано з тим, що часто суперечність пізнається поверхово, а можливі наслідки її загострення недооцінюються. У результаті це призводить до спотвореного розуміння сутності самої проблеми суперечностей та до невідповідності економічної політики об'єктивному розвитку суспільного виробництва, що у свою чергу веде до гальмування суспільного розвитку та створення конфліктних ситуацій. Цей недолік можна усунути шляхом застосування системного підходу до дослідження соціально-економічних суперечностей, який дозволяє не лише з'ясувати сутність суперечності, а й визначити її місце в системі суперечностей. Перевагою цього підходу перед іншими підходами є передусім його спрямованість на виявлення сутності, характеру та форм взаємозв'язків між частинами цілого, врахування та використання яких забезпечує синергетичний ефект від функціонування цих зв'язків як складових єдиного цілого. До того ж він дозволяє побачити, що у процесі еволюції економічної системи можливі різні варіанти і моделі її розвитку.

Цей підхід конкретизується в системно-структурному аналізі, який є засобом проникнення в сутність системних утворень. Він дозволяє розглядати суперечності як систему суперечливих відносин у різноманітних формах її прояву, на різних рівнях і як певну структуру. Оскільки система являє собою комплекс підсистем, елементів і компонентів з притаманними їм властивостями, взаємодія між якими породжує нову цілісність, в межах аграрного сектора слід виділяти підсистеми, елементи і компоненти.

Однак потрібно брати до уваги той факт, що аграрний сектор, як і будь-яка система, у процесі свого історичного розвитку ускладнюється, доповнюючись новими підсистемами, елементами, компонентами, набуваючи все складнішої структури, розширюючи при цьому свої функції, мету і властивості, та набуваючи ознак цілісності. Способами такого перетворення є підпорядкування одних елементів чи форм іншим та виникнення нових. Тобто при аналізі соціально-економічних суперечностей системних утворень слід дотримуватися принципу цілісності, відповідно до якого кожна наступна форма власності, поряд із загальними спільними властивостями, має ще й свої специфічні властивості. Наприклад, вищий рівень організації, адаптивності, складніший комплекс зв'язків тощо. Саме тому при аналізі соціально-економічних суперечностей у різних економічних системах слід виділяти основний економічний закон (в якому реалізується стратегічна мета системи і суспільства), основну суперечність (яка пронизує всю систему) та основне виробниче відношення.

Крім того, оскільки власність є складною і багатоаспектною категорією, що пов'язано із різноманітністю об'єктів і суб'єктів власності, то рушійною силою розвитку власності виступає не одна суперечність, а ціла їхня система. У цій системі, крім основної суперечності, слід виділити ви-

хідну суперечність, яка пов'язана із змістом праці та її суспільно-економічною формою. Саме вона розгортається у систему суперечностей. До того ж потрібно виділити суперечність, яка є головною на сучасному етапі розвитку сутності (до речі, якщо основна суперечність – одна, то головних може бути декілька).

Взагалі, на нашу думку, всі суперечності слід поділяти на внутрішні і зовнішні, основні і похідні, головні і неголовні. В основі такої класифікації лежить діалектичний принцип до визначення видів суперечностей, який дозволяє прослідкувати взаємозв'язок і взаємодію між ними. Однак потрібно пам'ятати, що все ж таки всі суперечності по своїй суті і щодо світової матеріальної системи є внутрішніми.

Внутрішня соціально-економічна суперечність знаходить своє відображення через субстанціональні ознаки наукових абстракцій – економічних категорій, економічних законів і економічних закономірностей, а зовнішня – через субстанціональні ознаки конкретних економічних форм, явищ і процесів. Так, суперечність, що міститься в економічній закономірності, є зовнішньою щодо суперечності в економічному законі і економічній категорії, а суперечність в економічному законі чи економічній категорії є внутрішньою щодо суперечності в економічній закономірності. Однак суперечності економічних категорій, економічних законів і економічних закономірностей є внутрішніми щодо певної системи виробничих відносин.

І справді, джерелом розвитку економічної категорії є суперечність, яка виникає в результаті єдності протилежних сторін, ознак тенденцій в їхніх взаємопереходах та в боротьбі. Кожна економічна категорія, будучи діалектичною єдністю речового змісту і суспільної форми, містить в собі суперечності власності. Виходячи з того, що кожен економічний закон являє собою відношення економічних сутностей чи зв'язків між сутностями, які представлені економічними категоріями, йому притаманна більша кількість суперечностей. Саме відношення економічних сутностей породжує суперечність між ними. Відповідно до цього кожен економічний закон містить у собі суперечність. Взаємодіючи і переплітаючись між собою, економічні закони формують нову якість і нову суперечність у розвитку виробничих відносин, яку на вищій стадії абстракції відображають економічні закономірності. Однак суперечність як момент розвитку економічного закону не відповідає суперечності як моменту розвитку економічної категорії. У першому випадку суперечність виникає між різними економічними сутностями, які виражені економічними категоріями, а у другому – вона виникає всередині самої сутності певного виробничого відношення і знаходить своє вираження в економічній категорії (Радченко, 1986. С. 16–18).

Оскільки розвиток форм власності відображається в русі (від менших розвинутих до більш розвинутих), то осмислення змісту останніх можливе лише при дотриманні принципу історизму, який дозволяє з'ясувати етапи розвитку системи соціально-економічних суперечностей та їхніх елементів; виявити джерела і рушійні сили розвитку певної системи та її структурних елементів; взаємозв'язок явищ і процесів з основним економічним законом, основним економічним відношенням і основною суперечністю на різних стадіях і ступенях еволюції економічної системи. При проведенні комплексного дослідження соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин слід також дотримуватися діалектики загального, особливого і одиничного.

Аби з'ясування сутності суперечності було повним, необхідно розглянути місце і роль кожної із сторін суперечності у процесі її розвитку. Дотримання принципу розвитку при проведенні дослідження дозволяє розкрити рушійні сили еволюції економічних систем, їхніх підсистем і елементів, спрямованість розвитку, появу нових сутнісних та якісних сторін у системі та в її складових, пояснює появу нових законів і закономірностей на якісно нових етапах еволюції певної економічної системи і т. д. Принцип розвитку конкретизується в усіх трьох законах діалектики – законі єдності і боротьби суперечностей, законі кількісно-якісних змін та законі заперечення заперечення.

Так, розвиток суперечності від моменту її виникнення до моменту розв'язання являє собою зміст кількісних змін, а підготовлене кількісними змінами розв'язання суперечності виступає змістом якісних змін. Оскільки сутність явища – це певна сукупність його якостей, то перехід від однієї якості до іншої відбувається в межах однієї сутності. Тому аналіз явищ має розпочинатися з пізнання їхньої якості, потім – кількості, а так – їхньої єдності, яка визначається поняттям "міра". Діалектична взаємодія якості, кількості і міри знаходить своє вираження в законі переходу кількісних змін в якісні. Оскільки неможливо змінити якість певного явища без відповідних кількісних змін, то досліджуючи суперечності відносин власності, слід послуговуватися кількісно-якісними методами аналізу при визначальній ролі саме якісного аналізу.

Найбільш загальною формою діалектичного методу пізнання, яка дозволяє пізнати глибинну сутність економічних явищ і процесів, економічних систем, є закон єдності і боротьби суперечностей. Відповідно до нього кожен економічний закон пронизаний внутрішніми суперечностями, які виступають джерелом розвитку. Однак суперечність є джерелом розвитку в першу чергу тоді, коли вона розв'язується, набуваючи нових форм руху. Тому сутність кожної економічної категорії необхідно досліджувати як єдність та боротьбу протилежностей, в результаті якої відбувається розвиток, зокрема розв'язання одних суперечностей і виникнення інших,

нових. Крім того, за єдністю і боротьбою протилежних сторін слід бачити економічні і соціальні інтереси, адже людина виступає не лише як власник чи працівник (тобто як людина економічна), але й як біологічна і соціальна істота. Тому розв'язання суперечностей відбувається шляхом узгодження інтересів різних соціальних груп, прошарків тощо.

Принцип суперечності дозволяє з'ясувати необхідні, глибинні зв'язки і відносини, які визначають основні ознаки і тенденції розвитку системного утворення. Крім того, оскільки цей принцип включає метод сходження від абстрактного до конкретного, він дозволяє визначити способи розв'язання попередньої суперечності і шляхи переходу до нового, більш розвинутого економічного відношення.

Третім законом діалектики є закон заперечення заперечення, який характеризує напрям розвитку економічної системи, її складових частин та елементів. Тобто механізм дії цього закону проявляється через такі категорії, як спадковість, циклічність, розвиток тощо. Відповідно до цього кожна нова економічна система успадковує у зміненому вигляді прогресивні сторони попередньої системи. У результаті специфічною формою цього закону є заперечення більш розвинутою формою власності менш розвинутої, яка не зникає, а, зберігаючи свої позитивні якості, підпорядковується вищій формі власності.

Таким чином, вихідним методологічним принципом аналізу соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин є врахування загальності законів діалектики, які діють у всіх суспільно-економічних формаціях. Другим методологічним принципом є врахування специфіки дії загальних законів у різних сферах і умовах, тобто в дії законів діалектики завжди проявляється єдність загального і специфічного. Третім методологічним принципом є врахування опосередкованого відображення законами і категоріями діалектики процесів суспільного життя. Тобто збагачення загального відбувається через розвиток особливого і одиничного (Штракс, 1977. С. 7–8).

При дослідженні суперечностей слід дотримуватися принципу матеріалізму, який передбачає необхідність виділення з усієї системи суспільних відносин базисних відносин, потім виділити найважливішу підсистему в системі базисних відносин та визначити відносини, які лежать в їхній основі. Це дозволить обґрунтувати основне виробниче відношення та з'ясувати, хто є основним суб'єктом привласнення. Останній у процесі еволюції економічної системи змінюється, а з ним змінюється і основне виробниче відношення, тип і форма власності. Тобто принцип матеріалізму передбачає з'ясування матеріально-речового змісту економічної категорії, який є носієм відповідної суспільної форми. Крім того, при дослідженні суперечностей в системі відносин влас-

ності слід застосовувати логіко-історичний метод як спосіб відображення історичного розвитку дійсності.

Аналізуючи суперечності відносин власності, слід застосовувати також формаційний і цивілізаційний підходи, які доповнюють один одного. Так, формаційний підхід дозволяє дослідити причини зміни суспільно-економічних формацій залежно від розвитку виробництва (відносин власності), передумови зародження і появи нової суспільно-економічної формації, а цивілізаційний – врахувати роль у цьому процесі надбудовних чинників та людини як біологічної і соціальної істоти, її потреби, інтереси, цілі. Доречним буде застосування і соціологічного підходу, який дозволяє проаналізувати вплив на розвиток і розв’язання суперечностей соціальних, політичних та етичних аспектів життєдіяльності суспільства. Доцільність його застосування обумовлена тим, що часто правові і політичні відносини протягом певного часу "відхиляють" розвиток виробничих відносин від розвитку продуктивних сил. Таке відбувається через відставання фіксованої правової форми відносин власності від розвитку їхнього економічного змісту. Це породжує суперечність між інтересами господарюючих суб'єктів і їхнім правовим становищем, яка розв'язується шляхом розвитку нових форм господарювання і прийняття нових правових норм їх господарської діяльності.

Доцільним при аналізі соціально-економічних суперечностей є застосування динамічного підходу, який, на основі дослідження фаз розвитку суперечностей та послідовностей їхньої зміни, дозволяє визначити можливі та найкращі траєкторії розвитку суперечностей відносин власності. Крім того, з метою прогнозування якісних змін у формах власності варто застосовувати також наукометричний підхід, який дає можливість отримати нове знання на основі інформаційних вимірів пізнавальних процесів. Також з метою вивчення загальних умов і методів правильної, ефективної та раціональної людської діяльності слід застосовувати праксеологічний підхід. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі подальша практична діяльність людей все частіше вимагає застосування досягнень науки. Так, якщо у XVIII–XIX століттях виробництво спонукало до розвитку техніки, а та давала імпульс для розвитку науки, то у XX–XXI століттях наукові відкриття реалізуються у певних технічних системах, які впроваджуються у виробництво (біотехнології, гена інженерія тощо).

II. Регулювання і прогнозування розвитку суперечностей. Існують проблеми також із передбаченням виникнення суперечностей та регулюванням їхнього розвитку. Наукове пізнання суперечностей та вивчення стану і тенденцій господарської практики дають можливість прогнозувати появу суперечностей, а отже, дозволяють своєчасно виробляти практичні заходи для регулювання процесом їхнього розгортання та розв’язання. Найбільш загальним методом розв’язання соціально-економічних супереч-

ностей є формування якісно нової, більш розвинутої форми їхнього руху. При цьому потрібно пам'ятати, що кожна із протилежних сторін суперечності має свою якісну визначеність у межах єдиної сутності, свій зміст, відповідну форму, структуру тощо. Рух суперечності відбувається перш за все завдяки активності негативної сторони суперечності, в якій кількісно-якісні зміни відбуваються більш інтенсивно, ніж у позитивній стороні. Кількісно-якісні зміни сприяють посиленню відмінностей між сторонами суперечності. У результаті дії відмінностей однієї протилежності на зміст і форму іншої протилежності відбувається їхня боротьба, яка веде до якісних змін протилежних сторін суперечності.

На висхідній стадії розвитку суперечності одна із її сторін виступає умовою формування й існування іншої, тобто на цій стадії відбувається переважно взаємообумовленість і взаємопроникнення протилежних сторін. Наприклад, відносини власності виступають формою розвитку продуктивних сил, прогресивний розвиток яких сприяє якісному вдосконаленню суспільної форми. На низхідній стадії посилюється відмінність між сторонами, їхні взаємозаперечення і боротьба. Оскільки кожна із сторін суперечності персоніфікується в потребах, інтересах, цілях певного соціального класу, то той клас, який представляє позитивну сторону, намагається зняти цю суперечність, а інша сторона – зберегти її. Коли ж спостерігається посилення взаємозаперечення сторін, то починається процес розв'язання цієї суперечності. Тому важливо суперечності розглядати у динаміці їхніх фаз – виникнення, розвитку і розв'язання, а також дотримуватися методологічного принципу встановлення суб'єктів, відповідальних за реалізацію кожної з протилежних сторін суперечності, адже розвиток і розв'язання суперечностей відбувається через діяльність людей, які керуються своїми інтересами. Тобто при аналізі соціально-економічних суперечностей слід застосовувати суб'єктний метод, який дозволяє виділити тих суб'єктів, які активно і усвідомлено впливають на перебіг історичних подій.

III. Розв'язання суперечностей. Розв'язання суперечностей має бути своєчасним і повним. Своєчасне розв'язання суперечностей прискорює розвиток, а несвоєчасне або неповне – гальмує його, залишає невирішеними наявні проблеми і створює нові. Тому важливо забезпечити формування механізму своєчасного і повного розв'язання виникаючих суперечностей. У зв'язку з цим при пошуку ефективних способів і методів розв'язання суперечностей доцільно визначитися з альтернативними шляхами розв'язання останніх. Перспективним у цьому відношенні, на нашу думку, є кількісний аналіз суперечностей, оскільки дослідження динаміки розвитку суперечностей з допомогою методів точних наук створює додаткові можливості для регулювання їхнього розвитку та дозволяє більш точно визначити момент їхнього розв'язання.

З метою розв'язання суперечності в першу чергу необхідно визначитися з негативною стороною суперечності, визначити її персоніфікаторів, їхні потреби, інтереси та цілі. Після цього варто визначитися з найбільш важливою складовою цієї негативної сторони та подумати над методами її розв'язання, що передбачає створення нових форм її руху. Це можливо реалізувати, наприклад, за рахунок прийняття законодавчим органом влади законів та норм, які сприятимуть вдосконаленню прав власності та формуванню правових умов для руху відносин власності. Тобто йдеться про те, щоб, пізнавши сутність суперечності та особливості її сторін, сприяти закономірному процесу розвитку суперечності шляхом підтримки позитивної, прогресивної сторони, тенденції або властивості.

Висновки

Отже, соціально-економічні суперечності в системі аграрних відносин можна розглядати як явище, як економічну категорію і як інституційну форму функціонування суспільств. Соціально-економічні суперечності як явище є виразом економічних інтересів суб'єктів виробничих відносин; як економічна категорія – це відношення єдності і боротьби між протилежними сторонами власності, яке характеризує сутність соціально-економічних відносин, тобто це відношення єдності і боротьби привласнення і відчуження як сторін власності; як інституційна форма функціонування суспільств – це інституційно виражене відношення єдності і боротьби протилежностей соціально-економічних відносин, яке виступає внутрішнім джерелом розвитку суспільно-економічних формацій. Специфіка суперечностей у системі аграрних відносин полягає у тому, що це: суперечності між суб'єктами аграрних відносин, пов'язаних з їхніми безпосередніми інтересами; будь-яка суперечність у системі аграрних відносин є формою виразу суперечностей відносин власності на землю, оскільки останні реалізуються її суб'єктами не лише у відносинах безпосереднього виробництва, а й у відносинах розподілу, обміну і споживання; вони пов'язані із діяльністю людини (проявляються, розвиваються і розв'язуються у результаті економічної діяльності людей); вони мають соціально-класовий характер і неоднакову природу в різних суспільних умовах тощо. Крім того, оскільки аграрні відносини є тим осередком, де безпосередньо чи опосередковано формують і підтримують виробничі відносини в усіх їхніх проявах, то суперечності в системі аграрних відносин можуть як згладжувати, так і загострювати економічні і соціальні суперечності економічної системи.

Можна виділити три групи проблем, які пов'язані із аналізом суперечностей у системі аграрних відносин: їх виявлення та пізнання; регулювання і прогнозування їхнього розвитку та їхнього розв'язання. Досліджуючи суперечності, слід застосовувати діалектичний, формаційний, цивілізаційний, системний, динамічний, соціологічний, наукометричний

і праксеологічний підходи. Соціально-економічні суперечності як суперечності відносин власності необхідно аналізувати, по-перше, в динаміці, тобто як відносини привласнення; по-друге, в органічному взаємозв'язку з матеріальним процесом; по-третє, у взаємозв'язку з основним економічним законом певної суспільно-економічної формації; по-четверте, у взаємозв'язку із процесом нагромадження капіталу; по-п'яте, розкрити сутність кожної суперечності як джерела розвитку; по-шосте, визначити місце кожної суперечності в системі суперечностей; по-сьоме, встановлювати суб'єктів, відповідальних за реалізацію кожної з протилежних сторін суперечності; по-восьме, враховувати загальність законів діалектики (тобто вони діють у всіх суспільно-економічних формаціях); по-дев'яте, враховувати специфіку дії загальних законів у різних сферах і умовах; по-десяте, враховувати, що закони і категорії діалектики опосередковано відображають процеси суспільного життя.

Зазначені вище наукові підходи і методологічні принципи дозволять розглянути розвиток аграрного сектора сучасної економіки не як даність, а як процес, для якого характерна певна логіка і відповідна структура суперечностей, з'ясувати причини такого розвитку та на основі цього розробити теоретичну концепцію і модель економічної політики з розв'язання соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин. Теоретична концепція економічної політики держави щодо розв'язання суперечностей аграрного сектора, на нашу думку, повинна базуватися на тому, що, лише розв'язавши суперечності відносин власності на землю, можливо створити умови для розв'язання всіх інших суперечностей у системі аграрних відносин та відповідно забезпечити об'єктивний закономірний хід розвитку останніх. Оскільки носіями цих суперечностей є суб'єкти аграрних відносин, які керуються своїми власними інтересами, то їх розв'язання можливе лише на основі узгодження інтересів цих суб'єктів. Функцію із узгодження інтересів має взяти на себе держава, адже саме вона має організовувати та спрямовувати діяльність як окремих індивідів та соціальних груп, так і суспільства в цілому, орієнтуючись на задоволення перш за все суспільних інтересів. Тобто основна функція держави полягає у тому, щоб, з одного боку, гарантувати захист прав власників, а з іншого – розумно обмежити ці права.

Відповідно до зазначеної концепції має бути побудована теоретична модель економічної політики, під якою ми розуміємо певну систему інституційних правил і механізмів їхньої реалізації, які дозволяють узгодити індивідуальні, колективні та суспільні інтереси. Зміст моделі економічної політики держави повинен відображати основну спрямованість інституційних правил і механізмів їхньої реалізації. Ця модель може бути сформульована так: все, що вигідно з точки зору суспільних інтересів, має бути вигідно і з точки зору інтересів суб'єктів аграрних відносин. Саме з такої

позиції виходять при формуванні аграрної політики у розвинутих країнах світу, де розв'язання суперечностей приватної власності на землю відбувається шляхом встановлення контролю з боку суспільства за використанням землі та дотриманням умов її купівлі-продажу.

Література

- Клейн Д. (1979). Экономические противоречия капитализма. Москва: Мысль, 245 с.
- Лопатинський Ю.М. (2007). Інституціональна трансформація аграрного сектора: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н. спец.: 08.07.02. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. С.15.
- Мочерний С. В. (2001). Методологія економічного дослідження. Львів: Світ, С. 185–187.
- Радченко В. (1986). О познании и разрешении экономических противоречий. *Вопросы экономики*, №8. С. 15–19.
- Степаненко С.В. (2008). Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія. Київ: КНЕУ, С. 28.
- Філоненко О.С. (1996). Аграрні відносини: зміст, розвиток, майбутнє. Київ: Урожай. С. 63–72.
- Штракс Г. М. (1977). Социальное противоречие. Москва: Мысль. С. 7–8.
- Alonso-Fradejas, A., Borrás Jr, S. M. et al. (2015). Food sovereignty: convergence and contradictions, conditions and challenges. *Journal Third World Quarterly*, Vol. 36, Issue 3.
- Backhouse, R.E. (March, 2010). Methodology in: action in *Journal of economic methodology*, Vol. 17, Nr. 1.
- Baumans, M., Davis, J.B. (2010). *Economic methodology. Understanding economic as a science*. New York.
- Bounkina M., Motylev V. (1986). *Les contradictions de l'économie capitaliste mondiale*. Moscow: Progress, 246 с.
- Murray, D. L., Hoppin, P. (April, 1992). Recurring contradictions in agrarian development: Pesticide problems in Caribbean basin nontraditional agriculture. *Journal World Development*, Vol. 20, Issue 4.
- Knickel, K., Ashkenazy, A. et al. (2017). Agricultural modernization and sustainable agriculture: contradictions and complementarities. *International Journal of Agricultural Sustainability*, Vol. 15, Issue 5.
- Weis, T. (July, 2010). The Accelerating Biophysical Contradictions of Industrial Capitalist Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, Vol. 10, No. 3.

Надіслано до редакції 13.10.2017 р.

SOCIAL-ECONOMIC CONTRADICTIONS IN THE SYSTEM OF AGRARIAN RELATIONS AND PROBLEMS OF THE METHODOLOGY OF THEIR ANALYSIS

Olha Shulha

Author affiliation: PhD in Economics, Associate Professor, Doctorate Aspirant, Department of Political economy, Kyiv Vadym Hetman National Economic University, Kyiv, Ukraine. Email: shulga_olga_a@ukr.net

In recent years, economists are increasingly engaged in research into the contradictions of social development in general and the system of industrial relations in particular. However, not always the results of theoretical studies are rigorous. This is due to insufficient development of methodological bases for analysis of social and economic contradictions in different types of economic systems. Therefore, today, economic science is facing the task to deepen the basic scientific approaches, methods and principles of the analysis of socio-economic contradictions in the system of agrarian relations, which would allow to receive rigorous results. The solution of this task would contribute not only to the development of economic science, but also to the improvement of economic practice.

The purpose of the article is to clarify the essence and specificity of socio-economic contradictions in the system of agrarian relations, and to determine the methodological bases of their analysis in different types of economic systems. Methodological and theoretical bases of the study are the works of foreign and domestic scientists. The present work is using general scientific and special methods of research, such as, systemic and structural-functional approaches, comparative analysis - in order to reveal the essence and peculiarities of socio-economic contradictions, the definition of scientific approaches and methods of analysis of socio-economic contradictions; abstract-analytical and logical methods – to formulate methodological principles of the analysis of socio-economic contradictions in the system of agrarian relations, etc.

Socio-economic contradictions can be regarded as a phenomenon, as an economic category and as an institutional form of the functioning of societies. Socio-economic contradictions as a phenomenon are an expression of economic interests of the agents of industrial relations; as an economic category, they are the expression of the unity of and struggle between the opposing sides of property, which characterizes the essence of socio-economic relations (that is, they are the relation of unity of and struggle between appropriation and alienation as the two sides of ownership); and, as an institutional form of the functioning of societies, they are an institutionally expressed relation of the unity of and struggle between the opposites in socio-economic relations, which serves as an internal source for the development of socio-economic formations.

There are three groups of problems associated with the analysis of contradictions: their identification and cognition; regulation and forecasting of their development, and their solution. In the study of contradictions in the system of agrarian relations, dialectical, formative, civilizational, systemic, dynamic, sociological, scientometric and praxeological approaches should be used. Socio-economic contradictions, as contradictions in property relations, need to be analyzed, firstly, in dynamics, that is, as a relationship of appropriation; second, in an organic relationship with the material process; third, in connection with the basic economic law of a particular socio-economic formation; fourth, in conjunction with the process of capital accumulation; fifth, with disclosing the essence of each contradiction as a source of development; sixth, with determining the place of each contradiction in the system of contradictions; seventh, with identifying the agents responsible for the implementation of each of the opposing sides of the contradiction; eighth, considering the universality of the laws of dialectics (that is, they operate in all socio-economic formations); ninth, taking into account the specificity of the action of general laws in various spheres and conditions; and tenth, take into account the fact that the laws and categories of dialectics indirectly reflect the processes of social life.

The obtained results will allow to develop an effective strategy and tactics for the solution of socio-economic contradictions in the system of agrarian relations.

Key words: socio-economic contradictions, property relations, methodology, agrarian relations, methodological principles, scientific approaches.

JEL: A100, B410, B490.

References

Kleyn, D. (1979). Economic contradictions of capitalism. Moscow: Mysl' [in Russian].

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2018. № 1

- Lopatynskyy, Yu.M. (2007). Institutional transformation of the agrarian sector: author's abstract dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences, specialty: 08.07.02. Kyiv: I Institute for economics and forecasting, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Mochernyy, S.V. (2001). Methodology of economic research. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Radchenko, V. (1986). On the knowledge and resolution of economic contradictions. *Voprosy ekonomiki – Issues of Economics*, 8, 15-19 [in Russian].
- Stepanenko, S.V. (2008). Institutional analysis of economic systems (problems of methodology). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Filonenko, O.S. (1996). Agrarian relations: content, development, future. Kyiv: Urozhay [in Ukrainian].
- Shtraks, G.M. (1977). Social contradiction. Moscow: Mysl [in Russian].
- Alonso-Fradejas, A., Borrás, Jr., et al. (2015). Food sovereignty: convergence and contradictions, conditions and challenges. *Journal Third World Quarterly*, 36: 3.
- Backhouse, R.E. (March, 2010). Methodology in: action. *Journal of economic methodology*, 17: 1.
- Baumans, M., Davis, J. B. (2010). Economic methodology. Understanding economic as a science. New York.
- Boukina, M., Motylev, V. (1986). Les contradictions de l'économie capitaliste mondiale. Moscow: Progress [in French].
- Murray, D.L., Hoppin, P. (April, 1992). Recurring contradictions in agrarian development: Pesticide problems in Caribbean basin nontraditional agriculture. *Journal World Development*, 20: 4.
- Knickel, K., Ashkenazy, A., et al. (2017). Agricultural modernization and sustainable agriculture: contradictions and complementarities. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 15: 5.
- Weis, T. (July, 2010). The Accelerating Biophysical Contradictions of Industrial Capitalist Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 10: 3.